

ПОНЯТТЯ МІСЦЯ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ЯК ОЗНАКИ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНУ

В.Г. Мороз

здобувач кафедри

кримінального права та процесу

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Питання, що стосується місця вчинення злочину, має важливе теоретичне, законотворче та практичне значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемами, що стосуються місця вчинення злочину займалися такі вчені: Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, П.П. Андрушко, М.І. Хавронюк, В.І. Тютюгін, А.В. Савченко, В.К. Матвійчук, А.А. Поддубний, М.І. Ковальов, В.В. Іванов, В.М. Топоров, А.В. Наумов, В.А. Номоконов, Е.Ю. Пудовочкін, Є.В. Фесенко, О.Н. Миколенко, А.І. Рарог, М.Й. Коржанський, М.І. Панов, Є.Л. Стрельцов, М.В. Володько, Н.В. Чернишова, І.В. Хохлова, П.Л. Фріс, А.Ю. Строган та ін. Проте до цього часу ці положення не знайшли свого належного вирішення.

Мета статті полягає у з'ясуванні поняття місця вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони злочину.

Основні результати дослідження. Чинний КК України та теорія кримінального права не вирішили проблеми відносно поняття «місце вчинення злочину». Ця обставина, на погляд автора, перешкоджає одноманітному розумінню такої ознаки об'єктивної сторони злочину, як місце вчинення злочину. Разом з тим визначення зазначеної ознаки об'єктивної сторони злочину необхідно і нагально для встановлення меж дії закону про кримінальну відповідальність, що важливо для матеріального кримінального права.

Звертаємо увагу на те, що український законодавець до цього часу не запропонував визначення поняття «місце вчинення злочину», то як наслідок цього в теорії кримінального права існують різні точки зору на це поняття, що створює непередбачувані проблеми та труднощі при застосуванні чинного кримінального законодавства на практиці. За твердженням А.А. Поддубного під місцем вчинення злочину необхідно розуміти територію, на якій вчинено суспільно небезпечне діяння [1, с. 18]. М.І. Ковальов під місцем вчинення злочину розуміє певну територію, на якій почато, закінчено злочин, чи настає злочинний результат (при цьому «територія» вживається тут у самому широкому розумінні цього слова, тобто як частина адміністративного поділу державної території, наприклад, відкрите море, інший водний шлях, чи як частина певної місцевості, де проводяться будь-які роботи або розміщені певні приміщення, наприклад, порушення статутних правил караульної (вахтової) служби, вчинене у караулах і на постах з охорони складів з боєприпасами, озброєнням, бойовою технікою чи інших об'єктів, що мають важливе значення) [2, с. 165-166]. Є.В. Фесенко, також, місце вчинення злочину визначає як територію, на якій було розпочато, закінчено діяння чи наступив злочинний результат, але він тут не озвучує, в якому розумінні вживається це поняття, а

лише наводить приклади законодавчого закріплення місця вчинення злочину за КК 1960 р. (наприклад, місцем вчинення злочину, передбаченого ст. 147 КК, є промислові підприємства; місцем вчинення злочину покупцями — підприємства торгівлі або громадського харчування; обману замовників — підприємства побутового обслуговування або комунального господарства. Згідно ст. 163-1КК таким є континентальний шельф СРСР, за ст. 204 КК — море. Оскільки в певних випадках місце вчинення злочину описано в законі як оціночне поняття, його встановлення може викликати певні труднощі, тому в теоретичному і практичному відношенні корисні рекомендації вчених, що конкретизують названі оціночні поняття) [3, с. 133; 4, с. 133]. В.В. Іванов, В.В. Топоров та Є.В. Георгієвський засвідчують, що в архаїчному слов'янському праві така ознака об'єктивної сторони, як місце вчинення злочину характеризувалася так: «...дом, двор, поле, лодка» [5, с. 18; 6, с. 177]. А.В. Наумов розуміє під місцем вчинення злочину певну територію, на якій вчинено злочин (наприклад, п. «г» ч. 1 ст. 258 КК РФ передбачає покарання за незаконне полювання на території заповідника, заказника чи в зоні екологічного лиха або в зоні надзвичайної екологічної ситуації, а п. «в» ч. 1 ст. 256 КК РФ до кримінально караного діяння відносить незаконне добування риби, морського звіра та інших водних тварин або промислових морських рослин у місцях нересту або на міграційних шляхах до них [7, с. 340; 8, с. 203]. В.А. Номоконов визначає місце вчинення злочину як певну територію, на якій вчинено злочинне діяння (наприклад, ст. 258 КК РФ говорить про незаконне полювання на території заповідника, заказника чи в зоні екологічного лиха або в зоні надзвичайної екологічної ситуації). При цьому він виділяє три види зв'язку злочинного діяння з місцем — діяння вчиняється у певному місці; діяння виражається в зазначенні певного місця; діяння посягає на те чи інше місце. Це, наприклад, незаконне проникнення в житло (ст. 139 КК РФ), незаконне перетинання державного кордону (ст. 322 РФ) [9, с. 367; 10, с. 64]. Ю.Є. Пудовочкін асоціює місце вчинення злочину як ознаку складу злочину, яка являє собою просторову характеристику злочину, що безпосередньо вказана в диспозиції статті Особливої частини КК РФ, яка впливає на кваліфікацію вчиненого і диференціацію відповідальності [11, с. 116-117]. Місце, на його думку, — це ділянка території, на якій була виконана об'єктивна сторона злочину, але місце в даному випадку — не тільки фізичний простір, це територія, яка характеризується і соціальними ознаками, наприклад, заповідник (ч. 2 ст. 250 КК РФ), відкрите море (ч. 2 ст. 256 КК РФ) — це не просто ділянки території або акваторії, це ділянки, які володіють певними соціальними характеристиками і правовим статусом (КК РФ не містить правил визначення місця вчинення злочину. У Постанові Пленуму Верховного Суду РФ від 24 березня 2005 р. № 5 «Про деякі питання, що виникають у судів при застосуванні Кодексу Російської Федерації про адміністративні правопорушення» містяться рекомендації відносно визначення місця вчинення адміністративного правопорушення. Зокрема, згідно роз'яснення Пленуму, місцем вчинення правопорушення є місце вчинення протиправної дії незалежно від місця настання його наслідків, а якщо таке діяння носить триваючий характер, — місце закінчення проти-

правної діяльності, її присічення; якщо правопорушення вчинено у формі бездіяльності, то місцем його вчинення слід вважати місце, де повинна була бути вчинена дія, виконаний покладений на особу обов'язок. Уявляється, що ці вказівки можна було б застосувати і для цілей кримінально-правового регулювання) [11, с. 117]. В.К. Грищук наполягає, що місце вчинення злочину — це певна територія, де злочин було розпочато, продовжено, закінчено або було припинено [12, с. 245]. М.В. Володько вважає, що місцем вчинення злочину є певна територія, на якій вчиняється злочин (наприклад, місцем вчинення контрабанди є митний кордон України — ст. 201 КК України), незаконної порубки лісу — ліси, захисні та інші насадження, заповідники, території та об'єкти природно-заповідного фонду, інші особливо охоронювані ліси — ст. 246 КК України; мародерства — поле бою — ст. 432 КК України; незаконного носіння символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця — район воєнних дій — ст. 435 КК України тощо) [13, с. 98]. М.І. Панов під місцем вчинення злочину вбачає певну територію, або інше місце, де відбувається суспільно-небезпечне діяння, настають його суспільно-небезпечні наслідки (наприклад, у статтях Особливої частини КК місце вчинення злочину в одних випадках визначається як територія України — це ст.ст. 268, 334 КК, повітряний простір — це ст. 282 КК, економічна зона України — це ст. 243 КК України; у других — воно використовується як географічне поняття, наприклад, море, внутрішні морські і територіальні води — це ст. 243 КК України, атмосферне повітря — це ст. 241 КК України, водні об'єкти — це ст. 242 КК України, надра — це ст. 240 КК України, континентальний шельф — це ст. 244 КК України; у третіх — під ним розуміють певну територію, на якій людина проживає чи займається виробничою або іншою діяльністю, наприклад, житло, інше приміщення чи сховище — це ст.ст. 185, 186, 187, річкове, морське або повітряне судно — це ст. 278 КК України, транспортні комунікації — це ст. 279 КК України, вибухонебезпечні підприємства, вибухонебезпечні цехи — це ст. 273 КК тощо. Іноді це місце, де відбуваються певні події чи певні дії виняткового характеру, наприклад, поле бою — це ст.ст. 429, 432 КК України, район бойових дій — це ст. 433 КК України. У деяких складах місце вчинення злочину визначається як територія, на яку поширюється чітко визначений правовий режим, наприклад, державний кордон України — це ст. 331 КК України, митний кордон України — це ст. 201 КК України, заповідники, території й об'єкти природно-заповідного фонду — при незаконному полюванні — це ст. 248 КК України, місце обмеження волі — це ст. 390 КК України, місце позбавлення волі — це ст. 393 КК України, виправні установи — це ст.ст. 391, 392 КК України, спеціалізовані лікувальні заклади — це ст. 394 КК України та ін. У деяких випадках місце вчинення злочину виступає як кваліфікуюча ознака, наприклад, розбій, вчинений щодо населення в районі воєнних дій — це ч. 2 ст. 243 КК України) [14, с. 126-127]. М.Й. Коржанський розуміє місце вчинення злочину як таку ознаку об'єктивної сторони, яка визначає, де було вчинено злочин, що одне й те саме, де законом заборонено чинити такі дії (для деяких складів злочинів місце має вирішальне значення, бо вчинення такого діяння лише в певному місці утворює склад злочину. Наприклад, полювання в недо-

зволених місцях — це ст. 248 КК, будівництво споруд та інших установок на континентальному шельфі України — це ст. 244 КК, втеча з місць позбавлення волі — це ст. 393 КК, порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або вибухонебезпечних цехах ст. 273 КК. Такі склади злочину утворюються лише діями, які були вчинені у позначеному місці. Вчинення їх у іншому місці складу злочину не утворює) [15, с. 207; 16, с. 168].

О.М. Миколенко наполягає на тому, що місце вчинення злочину — це певна територія, на якій відбувається подія злочину, тобто територія, на якій розпочато, закінчено діяння чи настав злочинний результат (наприклад, необхідною ознакою такого злочину, як дії, що дезорганізують роботу виправних установ, є місце позбавлення волі засуджених — це ст. 392 КК України. Місце вчинення злочину може бути включене в якості конструктивної ознаки складу злочину, наприклад у ч. 1 ст. 248 КК України вказується, що «незаконне полювання в заповідниках або на інших територіях і об'єктах природно-заповідного фонду карається...». Вказівка на такі місця є необхідною умовою застосування ст. 248 КК України. Вчинення передбачених дій в інших місцях тягне не кримінальну, а адміністративну відповідальність. У деяких складах місце вчинення злочину визначається як територія, на яку поширюється чітко певний правовий режим, наприклад, митний кордон України — це ст. 201 КК України) [17, с. 94-95]. Є.Л. Стрельцов стверджує, що місце вчинення злочину — це певна територія, де було розпочато і/або закінчено злочинне діяння, і/або настали злочинні наслідки [18, с. 94]. Т.А. Леснієвськи-Контарева під місцем вчинення злочину розуміє територію або простір, де виконавцем вчинено діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину, незалежно від місця настання злочинного результату [19, с. 113]. К.Л. Акоев пропонує наступне визначення місця вчинення злочину — це частина фізичного простору, територія, що описана в диспозиції кримінально-правової норми шляхом вказівки на найбільш важливі (для характеристики суспільної небезпечності і видової відмінності злочинів) ознаки, на якій вчинена злочинна дія (бездіяльність) або настав злочинний результат чи злочин був завершений та припинений [20, с. 12]. М.А. Каухман вважає, що злочинне діяння визнається вчиненим там і тоді, де і коли вчинено суспільно небезпечне діяння, незалежно від настання шкідливих наслідків [21, с. 7]. М.Д. Дурманов наполягає, що місце вчинення злочину буде місце, де винна особа притягнена до відповідальності і віддана до суду [22, с. 224]. А.І. Рарог під місцем вчинення злочину розуміє певну територію, на якій відбулася подія злочину [23, с. 98]. Б.В. Здравомислов стверджує, що місце вчинення злочину — це описана в законі конкретна територія (як сухопутна територія, так і водна або повітряна), на якій вчиняється злочинне посягання [24, с. 151]. О.М. Омельчук стверджує, що місце вчинення злочину, це певна територія, на якій вчиняється суспільно небезпечне діяння і настають суспільно-небезпечні наслідки [25, с. 21]. В.Б. Малінін наполягає на тому, що місце вчинення злочину — це певна територія, описана в диспозиції кримінально-правової норми, на якій було вчинене суспільно-небезпечне діяння або наступив злочинний результат [26, с. 434]. М.І. Хавронюк до місця вчинення злочину відносить «простір, у т.ч. територію місцевості, лінію кордону, ділянку земної,

водної поверхні чи повітряного простору, приміщення або транспортний засіб, де були розпочаті, продовжені, закінчені чи припинені злочинні дії». Кримінальний кодекс України називає такі місця злочину, як місце позбавлення волі, повітряний простір України та її континентальний шельф, державний кордон, життя повітря, повітряне судно, поле бою та ін. Чинність КК України взагалі залежить від місця злочину, зокрема, від того, вчинено злочин на території України чи за її межами (ст.ст. 4, 5 КК). Крім того, ряд діянь набувають ознак злочину лише за умови, якщо вони вчинені на території України (скажімо, незаконне введення та територію України відходів і вторинної сировини — ст. 228-1 КК) чи, навпаки, за її межами (участь без дозволу відповідних органів державної влади у збройних конфліктах інших держав — ч. 2 ст. 63-1, ст. 187-7 КК).

Як у названих, так і в інших випадках місце злочину може бути конструктивною (необхідною або кваліфікуючою) ознакою об'єктивної сторони складу злочину. Так, місце злочину є необхідною ознакою складу злочину у статтях КК, що передбачають відповідальність за порушення порядку використання повітряного простору України (ст. 77-1 КК), порушення недоторканості житла громадян (ст. 130 КК), порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 163-1 КК), втеча з місця позбавлення волі або з під варти (ст. 183 КК), або із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 184 КК), порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. 220 КК), незаконний провіз на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин (ст. 221-1 КК), незаконне публічне вживання наркотичних засобів (ст. 229-16), мародерство (ст. 260 КК) тощо. Іноді місце злочину є альтернативною ознакою, яка стає необхідною лише за відсутності інших факультативних ознак об'єктивної сторони складу злочину (так за ст. 161 КК полювання є незаконним, якщо вчинене у заборонений час, забороненими знаряддями і способами або у недозволені місцях).

У статтях, що встановлюють відповідальність за крадіжку, (ч. 3 ст. 81, ч. 3 ст. 140 КК), грабіж (ч. 3 ст. 2, ч. 3 ст. 141 КК), самовільну відлучку (п. «в» ст. 239 КК) тощо, місце злочину (приміщення, сховище, житло, місце розташування дисциплінарного батальйону) є кваліфікуючою ознакою.

Проте місце злочину може мати значення для кваліфікації злочинів і в разі, коли воно прямо непередбачене як конструктивна ознака їх складу. Наприклад, не привласнення знайденого, а крадіжкою є протиправне заволодіння худобою, яка залишилася на пасовищі без тимчасового догляду (п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про розкрадання державного та колективного майна на підприємствах і в організаціях агропромислового комплексу» від 27.03.1987).

Місце злочину, поряд з такими обставинами, як час, динаміка подій, фізичні дані потерпілого тощо, має значення для встановлення наявності або відсутності ознак перевищення меж необхідної оборони (п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства, яке забезпечує право на необхідну оборону від суспільно небезпечних посягань» від 28.06.1991 р.), для оцінки факту сприйняття потерпілими

погрози як реальної (п.8 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про зґвалтування та інші статеві злочини» від 27.03.1992 р.) або для оцінки хуліганських дій як особливо зухвалих чи винятково цинічних (п.8 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хуліганство» від 28.06.1991 р.)...» [27, с. 728-729]. Н.В. Чернишова зв'язує місце вчинення злочину з певною територією іншим місцем, де вчиняється злочинне діяння і настають суспільно-небезпечні наслідки [28, с. 74]. І.В. Хохлова асоціює місце вчинення злочину з визначеною територією, на якій вчиняється злочин [29, с. 83]. П.Л. Фріс стверджує, що місце вчинення злочину — це відповідна територія або інше місце, де вчиняється злочинне діяння і в низці передбачених законом випадків настають шкідливі наслідки [30, с. 150-151]. А.Ю. Строган упевнена, що місце вчинення злочину — це певна територія, на якій вчиняється злочин [31, с. 210].

Щоб визначити предмет дослідження, про який іде мова, необхідно дати визначення як йому, так і термінології, яка для цього використовується. Виходячи з означеного потребує з'ясування наступна термінологія: «місце», «територія», «акваторія», «простір», «місцевість». Інші терміни і поняття будуть нами розкриті також у ході нашого дослідження.

У контексті обраного нами шляху дослідження з'ясуємо запропоновані терміни. Так «Словарь русского языка» С.І. Ожегова тлумачить термін як: «...1. Пространство, которое занято или может быть занято кем-чем-н., на котором что-н. происходит, находится или где можно расположиться...2. Участок на земной поверхности, местности...» [32, с. 281]. Новий тлумачний словник Української мови цей термін трактує як: «...1. Простір земної поверхні, зайнятий або який може бути зайнятий ким -, чим-небудь; місцина, місцевість...» [33, с. 652-653].

Наступний термін, який використовується у визначеннях місця вчинення злочину — це «територія».

«Словарь русского языка» С.І. Ожегова тлумачить термін «територія» як: «Земельное пространство с определенными границами...Территориальные воды...» [32, с. 649]. Великий тлумачний словник сучасної української мови термін «територія» розуміє як: «...1. Частина земної кулі, що належить певній державі або входить до складу якої-небудь частини світу. // Частина якої-небудь країни (область, район тощо). Вільна територія — частина певної області, певного міста тощо, яка підлягає особливим міжнародним законам...» [34, с. 1443]. Юридична енциклопедія територію тлумачить так: «територія (лат. territorium — область, територія; від terra — земля) в міжнародному праві — частина — частина земної кулі (суша, води, повітряний простір над ними) та космічний простір і небесні тіла, що в ньому знаходяться. Термін використовується для визначення різних категорій земного та позаземного простору, відмежованих від ін. відповід. просторів певними поверхнями (кордонами), які мають той чи іний юридичний статус і відповід. правовий режим. За видами правового режиму Т. поділяються на 3 основні категорії: а) держ. територія; б) міжнародна територія; в) територія зі змішаним режимом. Міжнародна Т. — це Т., яка знаходиться у заг. користуванні всіх держав і на яку

не поширюється суверенітет будь-якої держави. До між нар. Т. належать відкрите море та повітряний простір над ним, Міжнародний район морського дна, Антарктика та ін. ... Т. зі змішаним режимом — це Т., на якій діють одночасно норми як міжнародного, так і нац. права прибережних держав. До складу Т. зі змішаним режимом належить прилегла зона, континентальний шельф, виключна (морська) економічна зона, міжнародні ріки, канали міжнародні морські та протоки міжнародні» [35, с. 42-43].

Великий тлумачний словник сучасної української мови термін «акваторія» трактує як просторову ділянку водної поверхні (моря, ріки, озера, затоки, наприклад, акваторія Дніпра) [34, с. 17]. Термін «простір» цей же словник тлумачить так: «...Одна з основних об'єктивних форм існування матерії, яка характеризується протяжністю та обсягом...Площа чого-небудь на земній поверхні; територія...Відсутність яких-небудь обмежень...» [34, с. 1170].

Названий словник термін «місцевість» трактує як «...1. Яке-небудь місце, простір земної поверхні. 2. Те саме, що край» [34, с. 1170].

Аналіз термінів, які використовуються авторами у визначеннях місця вчинення злочину свідчить, що Т.А. Леснієвськи-Контарева, К.Л. Акоев, М.І. Хавронюк необгрунтовано у своїх визначеннях використовують два терміни «територія» і «простір», адже поняттям «територія» охоплюється термін «простір».

Цілком природно, що запропоновані перераховані нами визначення стосовно термінів, так і ті, що нами не наводилися, адже вони в тій чи іншій мірі повторюють ті, що ми обрали для дослідження дещо конкретизуються і коректуються в науці кримінального права, у той же час сильно не деформують загальновизнані поняття у довідниковій літературі.

Як свідчить аналіз визначень місця вчинення злочинів, то можна констатувати, що більшість авторів, до яких належать: А.А. Поддубний, А.В. Наумов, В.А. Номоконов, А.А. Тер-Акопов, М.В. Володько, О.М. Миколенко, Т.А. Леснієвськи-Контарева, А.І. Рарог, І.В. Хохлова, А.Ю. Строган — стверджують, що місцем вчинення злочину є місце, на якому вчинено суспільно небезпечне діяння [1, с. 18; 7, с. 340; 8, с. 203; 9, с. 367; 10, с. 64; 13, с. 98; 17, с. 94-95; 19, с. 113; 23, с. 98; 29, с. 83; 31, с. 210]. Такі визначення є неповними, оскільки вони не враховують як фізичну характеристику місця вчинення злочину, так соціальну характеристику предмета дослідження та певний правовий статус цього предмета.

Крім того, слід погодитися з позицією А.А. Поддубного, який, критикуючи визначення місця вчинення злочину, що запропоновано в підручнику кримінального права за редакцією А.І. Рарога, яке свідчить, що місце вчинення злочину, це «певна територія, на якій відбулася подія злочину» [23, с. 98], А.А. Піддубний, виходячи з цього зазначає, на наш погляд, правильно, що «В теорії права подією є обставина, настання якої не залежить від волі і свідомості людини. Що ж стосується злочину, то він якраз навпаки повністю залежить від волі і свідомості особи, що вчинила злочин. Відсутність волі і свідомості при вчинення суспільно небезпечного діяння виключає винуватість особи. Відповідно таке діяння не може являтися злочином із-за відсутності

однієї із обов'язкових ознак злочину — винуватості. Таким чином, при характеристиці місця вчинення злочину необхідно використовувати категорію «діяння» як одного із видів юридичного факту, а не «подію злочину». Відповідно, під місцем вчинення злочину необхідно розуміти територію, на якій вчинено суспільно небезпечне діяння [23, с. 98]. Проте, як ми вже зазначали, що позиція А.А. Поддубного стосовно його визначення місця вчинення злочину є неповною.

Більш повною є думка визначення місця вчинення злочину М.І. Ковальова, Є.В. Фесенка, О.М. Миколенка, Є.Л. Стрельцова, які місцем вчинення злочину розуміють певну територію, на якій розпочато, закінчено злочин чи настає злочинний результат [2, с. 165-166; 3, с. 133; 4, с. 133; 17, с. 94-95]. Проте і це визначення є неповним: по-перше, воно не охоплює припинення злочину; по-друге, воно не враховує ні фізичну характеристику місця вчинення злочину, ні соціальну характеристику, а також і правового статусу місця вчинення злочину.

Дещо звужене за змістом визначення місця вчинення злочину пропонують О.М. Омельчук, М.І. Панов, П.Л. Фріс, Н.В. Чернишова, які зв'язують місце вчинення злочину з певною територією чи іншим місцем, на яких вчиняється суспільно небезпечне діяння а/або настають суспільно небезпечні наслідки [16, с. 434; 27, с. 728-729; 30, с. 150-151; 28, с. 74]. По-перше, у цьому визначенні випущена позиція щодо початку злочинного діяння, продовження злочину та припинення злочину. По-друге, це визначення не містить фізичної характеристики місця вчинення злочину, а також страждає відсутністю соціальної характеристики місця вчинення злочину та наявністю упущення стосовно правового статусу цієї ознаки злочину.

Надто загальними є визначення місця вчинення злочину запропоновані М.Д. Дурмановим (оскільки воно не відповідає чинному законодавству) та Б.В. Здравомисловим (де він зв'язує місце лише з територією) [24, с. 151]. Їх позиція охоплює всі недоліки попередніх точок зору, які піддані критичному аналізу.

Більш сприйнятливим є судження стосовно визначення місця вчинення злочину, яке пропонують: В.К. Грищук, який зазначає, що місцем вчинення злочину є певна територія, де злочин було розпочато, продовжено, закінчено або де злочин було припинено [12, с. 245]; М.Й. Коржанський, який стверджує, що місце вчинення злочину як така ознака об'єктивної сторони, яка визначає, де було вчинено злочин, що одне й те саме, де законом заборонено чинити такі дії [15, с. 207].

Проте й ці точки зору на місце вчинення злочину мають вади, оскільки вони позбавлені фізичної та соціальної характеристики та наявності правового статусу цієї ознаки.

Зазначені вище положення ще недостатні для пропозиції визначення місця вчинення злочину, ще необхідно звернутися до питання місця вчинення злочину так званих дистанційних злочинів, у яких місце діяння і його наслідки не співпадають, а також до злочинів, окремі акти яких або дії співучасників учинені в різних місцях. Слід оговорити, що дискусійним залишається питан-

ня відносно місця вчинення злочинів у таких випадках. Крім того, відомо, що ні в теорії, ні на практиці не виникає проблеми визначення місця вчинення злочину у відношенні так званих формальних складів, в яких суспільно-небезпечні наслідки знаходяться за межами складів злочинів: ним вважається місце виконання відповідно суспільно небезпечної дії або бездіяльності. Більш, на наше переконання, складним є визначення місця вчинення злочину з матеріальним складом, в об'єктивну сторону яких закон включає суспільно небезпечні наслідки або наслідок. Одні автори стверджують, що місцем вчинення таких злочинів є місце, де виконані або закінчені дії, що обумовили настання злочинного результату [36, с. 27; 37, с. 37]; другі — наполягають, що в цей момент склад злочину ще не закінчений і, відповідно, злочин неможна вважати вчинений [22, с. 218]. Отже, це дистанційні злочини з віддаленим у просторі результатом — це злочини з матеріальним складом. Ми дотримуємося другої точки зору.

Щодо дистанційних злочинів, то слід погодитися з думкою, яка має місце в юридичній літературі, що дистанційні злочини в залежності від конструкції складів злочинів або способів їх вчинення утворюють наступні категорії злочинів: 1) злочини з віддаленим у просторі результатом; 2) злочини з двома діями; 3) триваючі злочини; 4) продовжувані злочини; 5) злочини, вчинені у співучасті [26, с. 419].

Дистанційні злочини з двома діями — це так звані складні злочини, які складаються з двох дій, кожна з яких окремо сама по собі передбачена в якості самостійного злочину, і що характерно, при цьому вчиняється на різних територіях [26, с. 419; 38, с. 94]. Натомість під триваючим злочином розуміють діяння, що пов'язано з наступним тривалим невиконанням обов'язків, покладених на винну особу законом під загрозою кримінального покарання [26, с. 419, 38, с. 44]. Крім того, продовжуваним злочином є злочин, який складається із низки тотожних злочинних дій, що спрямовані на досягнення єдиної мети і які становлять у своїй сукупності єдиний злочин [26, с. 419, 38, с. 93].

Співучасть у злочині визначається як особлива форма злочинної діяльності, коли декілька осіб об'єднують свої зусилля для досягнення суспільно небезпечного результату [1, с. 19-20].

Деякими особливостями відрізняється місце вчинення триваючих і продовжуваних одиничних злочинів. Як свідчить аналіз кримінальних справ такої категорії злочинів, а саме триваючих, які вчиняються шляхом дії або бездіяльності, можна дійти до висновку, що містом вчинення такого злочину буде будь-яке місце, де протягом якогось часу вчинявся цей злочин. Натомість на переконання М.Д. Дурманова таким місцем вчинення злочину буде місце, де винна особа була притягнена до відповідальності і передана до суду [22, с. 224]. У цьому питанні ми дотримуємося позиції В.Б. Малініна, що не підсудність повинна визначати місце вчинення злочину, а навпаки, місце вчинення злочину має визначати підсудність, а отже, місцем вчинення злочину, в цьому випадку, необхідно вважати у кожен конкретний відрізок часу те місце, де він припинений або закінчений [26, с. 421].

Стосовно продовжуваного злочину, слід зазначити, що місцем вчинення злочину, є місце, де вчинений останній із тотожних злочинних актів, навіть якщо інші акти вчинялися за межами території держави [1, с. 20].

Неоднозначно вирішується питання стосовно місця вчинення злочину стосовно до діяльності співучасників. Так А.А. Поддубний вважає, що в цьому випадку місцем вчинення злочину є територія, де вчинені дії виконавцем [1, с. 20]. Натомість В.Б. Малінін вважає, що кожним співучасником виконується самостійний склад злочину, і тому місцем вчинення злочину необхідно вважати місце вчинення діяння кожним із співучасників [26, с. 423]. Це питання, на наш погляд, потребує додаткового дослідження.

Слід зазначити, що проблеми, які нами вже досліджені, ще не достатні для визначення критеріїв для визначення місця вчинення злочину, а також для пропозиції визначення поняття місця вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони злочину. Потрібно проаналізувати цю ознаку стосовно окремих складів злочинів, що допоможе нам у вирішенні предмета нашого дослідження, як місце вчинення злочину.

Аналіз чинного кримінального законодавства дає нам підстави перелічити такі ознаки об'єктивної сторони для діянь, передбачених Особливою частиною КК України 2001 р.

П.Л. Фріс в нормах Особливої частини КК України місце визначає так: територія України (наприклад ст. 268 КК); економічна зона України (напр., ст. 243 КК); повітряний простір (наприклад ст. 282 КК); географічне поняття: земля (наприклад ст. 239 КК); надра (наприклад ст. 240 КК); атмосферне повітря (наприклад ст. 241 КК); вода, водні об'єкти (наприклад ст. 242 КК); море, внутрішні морські і територіальні води (наприклад ст. 243 КК); місце проживання або місце здійснення людиною виробничої або іншої діяльності: житло, сховище або інше приміщення (наприклад ст. 185 КК); вибухонебезпечні підприємства, вибухонебезпечні цехи (наприклад ст. 273 КК); річкове, морське або повітряне судно (наприклад ст. 278 КК); транспортні комунікації (наприклад ст. 279 КК); інші місця, які законодавець визначає як єдино можливу територію для вчинення конкретних злочинів: митний кордон України (наприклад ст. 201 КК); заповідники або інші території та об'єкти природно-заповідного фонду (наприклад ст. 248 КК); державний кордон України (наприклад ст. 331 КК); місця обмеження волі (наприклад ст. 390 КК); виправні установи (наприклад ст. 392 КК); місця позбавлення волі (наприклад ст. 393 КК); спеціалізовані лікувальні заклади (наприклад ст. 394 КК); поле бою (наприклад ст. 429 КК); район бойових дій (наприклад ст. 433 КК).

Вказане не охоплює всієї багатогранності місць вчинення злочину, які визначені кримінальним законом.

У ряді випадків законодавець пов'язує місце вчинення злочину з визначенням кваліфікованого складу злочину (наприклад ст.433 ч.2 КК) [30, с. 151-152].

М.І. Панов пропонує наступний перелік місця вчинення злочину і зазначає, що у статтях особливої частини місце вчинення злочину в одних випадках визначається як територія України (статті 268, 334), повітряний про-

стір (ст. 282), економічна зона України (ст. 243); в других — воно використовується як географічне поняття, наприклад море, внутрішні морські і територіальні води (ст. 243), атмосферне повітря (ст. 241), водні об'єкти (ст. 242), вода (ст. 242), земля (ст. 239), надра (ст. 240), континентальний шельф (ст. 244) тощо; у третіх під ним розуміють певну територію, на якій людина проживає чи займається виробничою або іншою діяльністю, наприклад житло, інше приміщення чи сховище (статті 185, 186, 187), річкове, морське або повітряне судно (ст. 278), транспортні комунікації (ст. 279), вибухонебезпечні підприємства, вибухонебезпечні цехи (ст. 273) тощо. Іноді це місце, де відбуваються певні події чи певні дії виняткового характеру, наприклад поле бою (статті 429, 432), район бойових дій (ст. 433). У деяких складах місце вчинення злочину визначається як територія, на яку поширюється чітко визначений правовий режим, наприклад державний кордон України (ст. 331), митний кордон України (ст. 201), заповідники, території та об'єкти природно-заповідного фонду (при незаконному полюванні — ст. 248), місця обмеження волі (ст. 390), місця позбавлення волі (ст. 393), виправні установи (статті 391, 392), спеціалізовані лікувальні заклади (ст. 394) та ін. У деяких випадках місце вчинення злочину виступає як кваліфікуюча ознака. Це, наприклад, розбій, вчинюваний щодо населення в районі воєнних дій (ч. 2 ст. 433 КК) [39, с. 143–144].

Є.Л. Стрельцов зазначає, що в ряді кримінально-правових норм в Особливій частині кримінального закону вони відіграють суттєву роль при кваліфікації злочинних діянь. Наприклад, полювання в заповідниках розглядається, при наявності усіх інших причин, як незаконне полювання (ст. 248 КК), або викрадення речей на полі бою, що знаходяться при вбивствах чи пораненнях, розглядається як мародерство [18, с. 94].

О.О. Дудоров стверджує, що місце вчинення злочину — це певна територія, на якій вчинюється злочин. Так, місцем вчинення контрабанди є митний кордон України (ст. 201 КК); незаконної порубки лісу — ліси, захисні та інші лісові насадження, заповідники, території та об'єкти природно-заповідного фонду, інші особливо охоронювані ліси (ст. 246 КК); мародерства — поле бою (ст. 432 КК); незаконного носіння символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця — район воєнних дій (ст. 435 КК) тощо.

Місце є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони також злочинів, передбачених статтями 273, 305, 331, 391, 392, 428, 433 та іншими статтями КК [40, с. 104].

Аналіз переліку місця вчинення злочину свідчить, що він є різнобічним, але не повним. Крім того, він не має належної класифікації. Місце вчинення злочину можна класифікувати за такими критеріями: 1) місце вчинення злочину, як фізичний простір; 2) місце вчинення злочину як соціальне (суспільне утворення); 3) місце вчинення злочину як утворення, що має правовий статус. Ця проблема потребує подальшого дослідження.

Крім того, потребує уточнення та доповнення перелік місця вчинення злочину за КК України. Так, для ст. 151 КК місцем вчинення злочину є психіатричний заклад (психоневрологічний, наркологічний, інший спеціальний заклад, центр, відділення будь-якої форми власності, діяльність яких пов'язана

з наданням психіатричної допомоги); для ст. 158-1 КК місцем вчинення злочину є виборча діляниця; для ст. 158-2 КК місцем вчинення злочину є виборча діляниця, державні архівні установи, Центральна виборча комісія; для ст. 165 КК місцем вчинення злочину є житло, інше володіння особи; для ст. 178 КК місцем вчинення злочину є релігійні споруди, культові будинки, для ч. 3 ст.ст. 185, 186, 187 КК місцем вчинення злочину є житло, інше приміщення чи сховище.

Висновок. На підставі викладеного, під місцем вчинення злочину потрібно розуміти територію, інше місце, яке характеризується фізичними, соціальними і правовими критеріями, де було розпочато, продовжено чи припинено злочинне діяння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Поддубный А.А.* Определение места совершения преступления при квалификации преступлений /А.А. Поддубный // Российский следователь. – 2001. – № 3. – С. 14-25.
2. *Ковалёв М.И.* Объективная сторона преступления / М.И. Ковалёв // Советское уголовное право. Общая часть: Учебник. – М. : Юрид. лит., 1977. – С. 144-167.
3. *Фесенко Е.В.* Факультативные признаки объективной стороны / Е.В. Фесенко // Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть общая: Монография. – К. : Изд-во «Наукова думка», 1985. – С. 131-141.
4. *Фесенко Є.В.* Об'єктивна сторона складу злочину / Є.В. Фесенко // Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Бенківський та ін.; За ред. П.С. Матишевського та ін. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – С. 133-149.
5. *Иванов В.В., Топоров В.Н.* Древнее славянское право: архаичные мифологические основы и источники в свете языка / В.В. Иванов, В.Н. Топоров // Формирование раннефеодальных славянских народностей. – М., 1981. – С. 17-18.
6. *Георгиевский Э.В.* Формирование и развитие общих положений древнерусского уголовного права / Э. В. Георгиевский: Монография. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 320 с.
7. *Наумов А.В.* Российское уголовное право / А.В. Наумов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 736 с.
8. *Наумов А.В.* Место совершения преступления / А.В. Наумов / Словарь по уголовному праву / Отв. ред. проф. А.В. Наумов. – М. : Изд-во БЕК, 1997. – С. 203.
9. *Номоконов В.А.* Объективная сторона преступлений / В. А. Номоконов // Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф., засл. деятеля науки РФ А. И. Коробеева. Т. 1 : Преступление и наказание. – СПб. : Издво Р. Асланова «Юридический центр Пресс» 2008. – С. 357-383.
10. *Тер-Акопов А.А.* Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве / А.А. Тер-Акопов. – М., 2003. – 151 с.
11. *Пудовочкин Ю.Е.* Учение о составе преступления: Учебное пособие / Ю.Е. Пудовочкин. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 248 с.
12. *Гришук В.К.* Кримінальне право України: Загальна частина: Навч. посіб. для студ. юрид. фак. вищ. навч. закл. / В.К. Гришук. – К. : Видавничий дім Ін Юре, 2006. – 586 с.

13. *Володько М.В.* Об'єктивна сторона складу злочину / М.В. Володько // Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник (Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін.). – вид. 3-тє, переробл. та допов. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К.: Юридична думка, 2004. – С. 88-89.
14. *Панов М.І.* Об'єктивна сторона злочину / М.І. Панов // Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ – Харків: Юрінком Інтер – Право, 2001. – С. 102-129.
15. *Коржанський М.Й.* Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна: [курс лекцій] / М.Й. Коржанський / За ред. М.Й. Коржанського. – К.: Атіка, 2001. – 432 с.
16. *Коржанський М.Й.* Кримінальне право України. Загальна частина: Курс лекцій / М.Й. Коржанський. – К.: Наукова думка та українське видавництво група, 1996. – 336 с.
17. *Миколенко О.Н.* Объективная сторона преступлений / О.Н. Миколенко // Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Под ред. проф. Е.Л. Стрельцова. – Х.: ООО «Одиссей», 2002. – С. 81-97.
18. *Стрельцов Е.Л.* Об'єктивна сторона злочину / Е.Л. Стрельцов // Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / Відп. ред. Е.Л. Стрельцов. – Х.: ООО «Одиссей», 2010. – С.85-95.
19. *Лесниевски-Контарева Т.А.* Уголовное право: Словарь-справочник / Т.А. Лесниевски-Контарева. – М., 2000. – 113 с.
20. *Акоев К.Л.* Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 — уголовное право и криминология: уголовно-исполнительное право / К.Л. Акоев.— М., 1989. – 20 с.
21. *Кауфман М.А.* Время совершения преступления и его уголовно-правовое значение: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 — уголовное право и криминология: уголовноисполнительное право / К.Л. Акоев.— М., 1992. 21 с.
22. *Дурманов Н.Д.* Советский уголовный закон/ Н.Д. Дурманов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1966. – 320 с.
23. Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. А.И. Рарога. – М., 1997. – 496 с.
24. Уголовное право России. Общая часть / Под. ред. Б.В. Здравомыслова. – М.: Юрист, 2011. – 678 с.
25. *Омельчук О.М.* Злочин і склад злочину / О.М. Омельчук // Кримінальне право України: Навчальний посібник / С.Г. Волкотруб, О.М. Омельчук, В.М. Ярін та ін.; За ред. О.М. Омельчука. – К.: Наукова думка; Прецедент, 2004. – С. 15-23.
26. *Малинин В.Б.* Объективная сторона преступления / В.Б. Малинин // Энциклопедия уголовного права. – Т.4. Состав преступлений: Научное издание. – СПб.: Издание профессора Малинина, 2005. – С. 237-502.
27. *Хавронюк М.І.* Місце вчинення злочину / М.І. Хавронюк // Юридична енциклопедія: В 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К.: Укр. енцикл, 2001. – Т. 3: К—М. — 2001. — С. 728-729.
28. *Чернишова Н.В.* Кримінальне право України. Загальна частина: Навч. посібник / Н.В. Чернишова. – К.: Атіка, 2003. – 288 с.

29. Хохлова І.В. Об'єктивна сторона злочину / І. В. Хохлова // Кримінальне право України: (Загальна частина): Навч. посібник. – К. : Центр навч. літератури, 2006. – С. 74-85.
30. Фріс П.Л. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / П.Л. Фріс. – К. : Атіка, 2009. – 512 с.
31. Строган А.Ю. Склад злочину як підстава кримінальної відповідальності: Навч. посібник / А.Ю. Строган. – К. : Атіка, 2007. – 424 с.
32. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 5700 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 19 изд., испр. – М. : Рус. яз., 1987. – 740 с.
33. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
34. Савчук К.О. Територія / К.О. Савчук // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл, 1998. – Т. 6. Т–Я. – 2004. – С. 45-43.
36. Келина С.Г. Советский уголовный закон / С.Г. Келина // Сов. гос. и право. – М., 1961. – № 5. – С. 68-70.
37. Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве / Я.М. Брайнин. – М. : Госюриздат, 1963. – 281 с.
38. Кримінальне право України. Загальна частина: Практикум: Навч. посібник / І.П. Козаченко, О.М. Костенко, В.К. Матвійчук та ін. / За заг. ред. В.К. Матвійчука. – К. : КНТ, 2006. – 432 с.
39. Панов М.І. Об'єктивна сторона злочину / М.І. Панов // Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та ін.; За ред. професора В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 3-є вид. перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – С. 116-147.
40. Дудоров О.О. Об'єктивна сторона злочину / О.О. Дудоров // Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / [Ю.В. Александров, В.І. Антіпов, О. О. Дудоров, та ін.]; 4-те вид., переробл. та допов. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Атіка 2008. – С. 94-105.

Мороз В.Г. Поняття місця вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони злочину

У статті проаналізовані точки зору, що стосуються поняття вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони злочину. Зазначається, що чинний Кримінальний кодекс України та теорія кримінального права не вирішили проблеми відносно поняття «місце вчинення злочину». Ця обставина, на погляд автора, перешкоджає однозначному розумінню такої ознаки об'єктивної сторони злочину, як місце вчинення злочину.

Ключові слова: місце вчинення злочину, класифікація місця вчинення злочину, ознака злочину.

Мороз В.Г. Понятие места совершения преступления как признака объективной стороны преступления

В статье проанализированы точки зрения, касающиеся понятия совершения преступления как признака объективной стороны преступления. Отмечается, что действующий Уголовный кодекс Украины и теория уголовного права не решили проблемы относительно понятия «место совершения преступления». Это обстоятельство, по мнению автора, препятствует единому пониманию такого признака объективной стороны преступления, как место совершения преступления.

Ключевые слова: место совершения преступления, классификация места совершения преступления, признак преступления.

Moroz V.G. The concept of the place of a crime as the characteristic of the objective element of a crime

The article contains the analysis of the viewpoints regarding the concept of the place of a crime as the characteristic of the objective element of a crime. It is pointed out that the current Criminal Code of Ukraine and criminal law theory did not solve the problem of the definition of the term «the place of a crime». The author believes that this circumstance prevents the uniform understanding of the place of a crime as the characteristic of the objective element of a crime.

Key words: the place of a crime, the classification of the place of a crime, the element of a crime.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2014.